

SZÉCHENYI 2020



NEMZETGAZDASÁGI
MINISZTERIUM

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00006

A helyi identitás és kohézió erősítése Lepsény térségében

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Strukturális
és Beruházási Alapok



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Adatok Csósz község történetéhez

Csósz Székesfehérvártól délre, mintegy 30 km-re fekvő helység. Több utcás, szalagtelkes település a Nyugat-Mezőföld keleti részén, Tác és Soponya között.

A község központi belterülete a Sárvíz-völgy jobb partján fekszik, 133 m tengerszint feletti magasságban. Területe gyengén tagolt, a Sárvíz-völgy közel 2 km széles árkos süllyedékére terjed ki. A völgynek ez a mély fekvésű nyugati szegélye új pleisztocén-kori süllyedéssel alakult ki, mintegy 100 000 évvel ezelőtt. A finom szemcséjű, iszapos, homokos üledékekkel borított vizenyős völgyfal alatt 1—3 m mélységben az Ős-Sárvíz lesüllyedt ópleisztocén kavicsos hordalékkúpja rejtőzik. Széles árterén a múlt század végéig még sűrű nádasokkal, lápokkal és mocsarakkal tarkított „vízország” volt. Ármentesített területének nagyobb része ma rossz lefolyású holtmedrekkel és óholocén szigetmaradványokkal behintett újholocén alacsony ártér. Átlagos tengerszint feletti magassága 102 m.

Nyugat felé, a községhatár a Sárvíz-menti pannóniai alapzatú alacsony lösztáblára terjed ki. Gyengén tagolt felszíne keleti irányban lejtősödik, és lépcsőzetesen hanyatlik le a Sárvíz lösszel megemelt óholocén árterére. Felszínét átlagosan 10—15 m vastag, homokos lösztakaró borítja. A kicsiny szintkülönbségű (40 m) és gyenge releiefenergiájú (11—15 m/km²) makro- és mikroformában egyaránt szegény lösztábla felszínébe csak néhány száraz völgy (Öreg-Aszó, Kis-Aszó) préselődött be. Átlagos tengerszint feletti magassága 130 m, legnagyobb magassága 153 m.

A község a szomszédos Sárvíz-menti településekhez hasonlóan, napfényben gazdag, (napsütés évi összege 2000—2050 óra), meleg nyarú, (júliusi középhőmérséklete 21-től 21,3 C-fok, nyári fél év középhőmérséklete 17—17,5 C-fok) terület. Tele viszonylag enyhe, a januári középhőmérséklet —1,5-től —1,6 C-fok között változik. Évi középhőmérséklete 10,5 C-fok. Az évi borult napok száma 80—90, a derült napok száma 70—90.

Terjedelmes ártere lévén, vízellátottsága nagyon jó. Fő vízfolyása a Sárvíz (Malom- és Nádor-csatorna), melynek évi átlagos vízszállítása (115 100 000 m³), igen jelentős. A felszíni vízfolyások mellett számottevő az állóvíz is. Összetételük 126,18 ha. Az élő tavakon kívül még több olyan kiszáradt holt meder van, amelyet a század

elején még víz töltött ki. Az újholocén alacsony árteret összefüggő talajvíztükör jellemzi. Átlagos mélysége 1—2 m a felszín alatt, kitermelhető vízkészlete 3—4 l/s km². A lösztáblán a talajvíz már mélyebben (8—10 m) helyezkedik el, és vízkészlete is kevesebb.

A községhatárt a domborzati és a vízföldrajzi adottságoktól függően változatos talajtípusok borítják. A löszös területeket termékeny mezőgazdasági talajok, (típusos mészlepedékes csernozjom, réti csernozjom, kultúr csernozjom) fedik, a Sárvíz árterületeit pedig túlnyomóan hidromorf talajok (réti öntéstalaj, lápos réti talaj, réti szolonyec) uralják.

Nevét Cheuz (1193), Chewz (1405), Chuuz (1276, 1277), Chwz (1551), Cheyuz (1559), Chös (1647), a XVII. század vége óta állandóan Csősz alakban írták, de nyilvánvalóan mindig Csősznek ejtették ki. Pesty helynévgyűjtése szerint olykor Csőszinek mondták.

Neve a személynévként is előforduló magyar csősz főnévből keletkezett. Az Árpád-korban a csősznek (királyi) kikiáltó, hirdető volt a jelentése. A királyi kikiáltók ispánja előkelő udvari méltóság volt. A magyarba a csősz főnév a török nyelvekből került; vö. csagatáj cavus = törvényszolga, felügyelő, rendőri szolga, az oszmán török cavus = a szultán rendelkezéseit kihirdető testőrtiszt.

A 19. században azonban a helység lakosai azt a mondát tudták, hogy 1600 körül, amikor Márkus Péter Gömör megyéből ideköltözött, és másik helybeli monda szerint a közeli, kb. háromnegyed órára levő Nagyláng-pusztán egy csősz jól viselte magát, ezért az uraságtól ajándékba kapta Csősz pusztát és azért nevezik Csősznek. Nem lehetetlen, hogy ezek a magyarázatok inkább a helység tudóskodó jegyző-tanítójának elképzelései, e valószínűbb, hogy ez a népi mondaalakulás érdekes jelensége, mely a későbbiekben már nem értett helységnév magyarázatára egész más történetet talált ki. Ilyen jelenséggel máshol is találkozunk, pl. a Zala megyei Lenti nevével kapcsolatban, és a Böde-Szentmihályfai templom tornyát díszítő állatfejek magyarázatára.

A szomszédos helységek Csősztől északra Tác, a nagylángi Zichy családé volt, keletre Szentiványi puszta, mely Zichy Domokosé volt, délre Soponya község, nyugatra pedig Cséri puszta. A legfontosabb dűlőnevek: Alsó- és Felső-Dűlő, Sárréti-dűlő, mely a Sárrétre támaszkodik, Nagy-Aszó és Kis-Aszó. Ezek kb. félórányira

nyúlnak hegyláncoktól környezve. A völgyben régebben nád termett, egy részén víz eredt a lapályon és a községen folyt végig. Esős időben és hóolvadáskor még a múlt század közepén is folyt. E mélyedésben fekszik a Baglyahalom, melyet állítólag Boglya formája miatt neveztek így, a múlt században nádas vette körül. A Kerék-völgy vízállása az 1840-es években még olyan magas volt, hogy lovakat úsztattak ott. 1860-ban már száraz, gyümölcsfákkal beültetett. Utcáit a múlt század közepén Alsó, Közép és Felső, valamint Templom utca.

Első írott említése 1193-ból való, amikor III. Béla a fejevári keresztes konventnek adományozta. Nem bizonyos azonban, hogy ez az adat e helységre vonatkozik. Egyrészt a király egyszerre 55 helységet adományozott, és nem tudjuk pontosan, ezek hol feküdtek, tehát nem tudjuk az eladományozott föld milyen környezetben volt. Másrészt 80 évvel később, IV. László király adományozta el, és akkor a királyi tárnokok földjének mondja. Erősen kétséges, hogy a birtok a konvent kezéből visszaszállt volna a királyra és pedig úgy, hogy a királyi tárnokok kezére került. A székesfehérvári keresztes konvent a későbbiekben sem szerepel Csősz birtokosai között, sőt, ő iktatja birtokba Benedek kanonokot és testvéreit mint adományosokat.

Az 1276. évi királyi adomány „terra ducalis”- nevezzi, azaz hercegi földnek, mely a Csősz falubeli királyi tárnokok és azok jobbágyainak földje. A birtokba iktatáson jelen volt Sikusd százados, és Wz (Uz), a tárnokok jobbágyai, Wycha, Mortun, Mortunus, Futás, azaz Iván Johannes Lázár és más Csősz falubeli királyi tárnokok, valamint a szomszédos Soponyáról a királynő századosai. A százados megjelölés talán arra mutat, hogy a „jobbágyiones” itt várjobbágyot jelent. Úgy tűnik az oklevélből, hogy az adományozáskor Csősz falu már állt, és a mellette levő nem lakott földet adományozta el a király. Nem egészen érthető, hogy e földterületet miért nevezi az adománylevelével hercegi földnek, hisz' ekkor már több évtizede nem volt hercegségre jogosult királyi herceg, az adományozó apja V. István is IV. Béla életének utolsó szakaszán már ifjabb király volt. Annál jelentősebb, hogy a falu lakosai királyi tárnokok és várjobbágyok voltak, tehát királyi szolgáló népek. Közéjük könnyen kerülhetett királyi herold, akinek főfoglalkozása a királyi rendeletek és intézkedések kihirdetése, közhírré tétele volt. Ez talán megmagyarázza a Csősz nevet.

Az adományozott földterület egy része már megművelt szántó, más része kaszáló rét, nagyobb része pedig nádas, pocsolyás terület. Az adománylevelében leírt határok is egy nagy szigeten kezdődtek, mely körül Mugsár (talán Nagysár) nevű mocsár

volt, ez választotta el a bögödi nemesek birtokától és a Mikófölde birtoktól, majd egy másik tóhoz, vagy inkább mocsárhoz vezetett, melynek neve Elusar (Elősár). Onnan elvezetett a közútig, (publica via) onnan egy Ozov nevű síkságig. Ez utóbbi nyilván azonos a ma is létező Aszó dűlővel. Ott határjel választja el Csősz földet Mikóföldétől, majd eljut a Malomuta nevű útra, ahol határos Supuna (Soponya) népeinek földével, onnan északra tartva eljut Polgár határáig, amellet meg Wespen föld határai mellett, míg visszaér a nagy szigetre. Tehát a 164 királyi öl szélességű terület meglehetősen mocsaras, szomszédai pedig részben ma is élő faluk, (Bögöd, Soponya, Polgár). Az adományosok Syster (a másik oklevél szerint Synister) ispán fiai, Izsák bán, Benedek fehérvári kanonok, Pál mester stb. Az adományt Benedek kanonok kérte, főleg a király koronázásánál teljesített jó szolgálataiért. A birtokba iktatás ellentmondás nélkül zajlott le. Az adományosok 16 márka kártérítéssel tartoztak SykUSD, Uz, János és Márton tárnokoknak és jobbágyoknak, de azok 8 márkát elengedtek, 8-at pedig az adományosok kifizettek, amivel SykUSD és társai megelégedtek.

1278-ban azonban Ibed fiát, Rajnaldot iktatták Csősz földjének birtokába, ugyancsak a király adománya alapján és ezt az adományt III. András 1291-ben megerősítette. A helység későbbi középkori történetéről nem tudunk. Nincs adat arról, hogy a fentebbi két, egymásnak ellentmondó adománylevél adományosai közül melyik maradt birtokban, vagy egymás között megosztották-e a birtokot. Csak azt tudjuk, hogy a birtokosok most már a birtokról Csőszinek nevezték magukat és tekintélyes emberek lehettek, mert egyikük királyi emberként járt el.

Székesfehérvár eleste (1543) után Csősz a palotai várhoz csatolták az ottani vitézek ellátására. Jövedelmét 1559-ben Megyanszky János húzta. Ez a jövedelem azonban nem volt nagy. A faluban ugyan 4 egésztelkes jobbágy és két zsellér élt (2 telek pusztán állott), de a földeket már nem művelték, Szentgyörgy (április 24.) és Szentmárton (november 11.) napján adtak 50—50 dénár centust, húsvétkor 2 tojást és 2 kalácsot, valamint tizedet a disznókból is. Az alacsony szolgáltatás érthető, hisz' a terület felett a török volt az úr, és szintén szedett szolgáltatást. Ezt követően azonban a falu elpusztult. Pusztulásának pontos idejét nem tudjuk, de 1647-ben már lakatlan pusztá. Ekkor kapta nádori adományul nemes Szabó, más néven Vörös György. A birtokba iktatás is lezajlott, persze, nem a helyszínen, ahol a török volt az úr, hanem a győri káptalannál. Szabó György nyilván soha nem lépett tényleg

birtokba, legfeljebb a pusztát tényleg használó szomszéd falubeliektől szedett valami bért. Az 1664-ben kelt végrendeletében a pusztát a Csiszár és a Vörös családra hagyta. Csiszár Gergely, Vörös György és Vörös András pedig már a következő évben eladták az egész pusztát 45 birodalmi tallérért Márkus Péternek, feleségének, Bagoly Erzsébetnek, valamint gyermekeiknek, Márkus Gergelynek, Jánosnak, Péternek, Zsuzsának, Ilonának és Katalinnak, és Márkus Péter fivérének, Mihálynak. A vételár, ahhoz képest, hogy az, eladott pusztán a török volt az úr, elég borsos, hisz' a puszták birtoklása fontos jogot jelentett ugyan, de jövedelmet alig. A veszprémi káptalan által a szerződésről kiállított fassionális levél Márkus Pétert providusnak címzi, ami azt valószínűsíti, hogy akkor maga sem tartotta magát nemesnek. A káptalan jegyzőkönyve kifejezetten is jobbágnak nevezi. 1680-ban a puszták már némi jövedelmet hajtott. Ekkor a táciák bérelték, kilencedet fizettek és minden szénaboglya után 25 dénárt.

1694-ben — már Fehérvár felszabadítása után, mikor a puszták legalább jövedelem reményével kecsegtetett, Márkus Péter fia, Gergely, nádori mandátumot (parancslevelet) szerzett a maga, továbbá Márkus János, Izsák, és Márkus István özvegye javára, melynek alapján beiktatták Csősz puszták birtokába. Ez a nádori utasítás elvileg nem segített volna Márkuson, hisz' a nádor csak nemes ember részére adományozhatott, így nyilván nádori hozzájárulást is csak nemes ember részére adhatott. Márkust azonban a mandátumban már nobilisnak írták. Úgy látszik, 30 évi birtoklás alatt, amiből alig néhány éve volt tényleges birtokos, a környezet elfogadta őt nemesnek. A beiktatás ellen azonban 1695-ben tiltakozott Vörös Gergely, a fehérvári főbíró (judex primarius), aki az eladó Vörös György fia volt, továbbá Zichy Imre és István nevében gazdatisztjük, (provisor) Salai Demeter. Vörös Gergely tiltakozásának megalapozására tanúvallomásokot mutatott be. Ezek szerint apja, Vörös István nemes ember volt, előbb Veszprémben castellanus, azaz porkoláb, onnan 1679 táján költözött Fehérvárra, és így lett ő ott főbíró a város felszabadulásakor. Apjának 3 testvére volt, András, György és Mihály. Atyai nagyapja Vörös, másként Szabó Gergely, is nemes ember volt, részben pénzért vásárolta Csősz pusztát, részben szolgálatáért kapta a Körtvélyesi családtól. Arra már pontos adata nem volt, csupán egy beszélgetésre hivatkozott, mely szerint apja nem eladta, csupán zálogba adta a pusztát 60 Ft-ért. 25 Minthogy a tiltakozó nem volt birtokos, neki kellett volna pert indítani Márkusék beiktatásának

hatálytalanítására, ez azonban nem történt meg, nyilván készült rá, de indokait nem látta perdöntőnek. Így Márkusék maradtak birtokban.

A Márkus család leányági leszármazottainak egy része azonban még 1694-ben eladta az őt illető birtokrészt, későbbi állítások szerint a pusztát Salomvári (eredetileg olykor Salamonvárinak írták) János táblabírónak, azzal a kikötéssel, hogy ha Salomvári Örökös nélkül halna meg, a birtok visszaszáll a Márkus családra. 1708-ban Patonai Mártonné Márkus Ilona, további nyolcadrészt adott el a pusztából — mint az ő részét — Salomvári Jánosnak, 300 Ft-ért. Más Márkus leszármazók, így Márkus Gergely leánya, Ilona, Danka István özvegye 1713-ban tiltakoztak ez ellen az eladás ellen, amely az ő érdeküket sérti. A következő évben más Márkus örökösök adták el részilletőségüket Salomvári Jánosnak, darabonként 135 Ft-ért. Egyik Márkus lemenő pedig 1715-ben ugyancsak 136 Ft-ért adta el részét Zichy Imrének és Istvánnak. Ők a vételárat a táci jobbágyoktól kérték kölcsön, és kamat fejében a megvásárolt birtokrész használatát a táci jobbágyoknak engedték át. Ezeket a jobbágyokat azonban nem engedték be a pusztát területére, az azt tényleg birtokló Salomvári és a megmaradt néhány Márkus lemenő.

A Zichy grófok Csőszre vonatkozó igényeiket arra alapították, hogy Csősz a török időkben Palota várához szolgált, szerintük tehát a palotai váruradalomhoz tartozott. Minthogy pedig Palota vára utóbb a Zichyek kezére került, szerintük őket illeti a váruradalomhoz tartozó Csősz is. Ezért már 1697-ben felszólították Salomvárit, adja át nekik a Csősz pusztából megvásárolt részeket, ők hajlandók megtéríteni az arra fordított vételárat. Ezt természetesen Salomvári elutasította, és 1715-ben nádori mandátummal birtokba iktatta magát, ez ellen viszont a Zichyek éltek ellentmondással. Bár pert ők sem indítottak, Csőszre vonatkozó igényeiket nem adták fel, összegyűjtötték a Csőszre vonatkozó iratokat és ügyvédjüket részletesen tájékoztatva utasítják őt a birtok megszerzésére teendő lépésekre vonatkozóan. 1716-ban el is érték, hogy Fejér megye elismerte őket Csősz birtokosának, de tényleg a birtokot nem tudták Salomváritól elfoglalni, illetve bérlőinek biztosítani a pusztát használatát. Elérték azt is, hogy Salomvárit a királyi udvarba hívták, de ott is kitaróan védelmezte a pusztára vonatkozó jogait. 1717-ben Márkus Péter 3 leánya, továbbá Márkus Izsák és sógoruk, Tatay Gáspár kérelmére az uralkodó elrendelte a pusztát felmérését, és megosztását Salomváry és a birtokban maradt Márkus örökösök között. Ez az osztály valószínűleg nem ment végbe ekkor, de az osztályt

elrendelő királyi mandátum a Zichyek igényeit, illetve az általuk vásárolt birtokrészt nem is említette.

Salomvári János 1727-ben meghalt. A Zichyek azonnal felléptek és kérésükre a személyes kiküldött átadta nekik az egész pusztát. Salomvári özvegye, Zámori Magda azonban kieszközölte ugyancsak a személynöknél, hogy a pusztát adják vissza neki. Az özvegy férjhez ment Kiss Sándorhoz, aki így a pusztá nagyobb részét ténylegesen birtokba vette. 1741-ben Zichy Imre és János magának kérte az egész pusztát az uralkodótól. Indokolásuk az volt, hogy Salomvári halálával családjának magva szakadt, és így a pusztá a királyra szállott. Ezen a címen a két gróf 1741-ben adománylevelet kapott Mária Teréziától az egész Csősz pusztára és vagyonszerzésüket a királyi kamara is elismerte. A Zichyek birtokba jutása azonban meghiúsult, az özvegy ellentmondása miatt, és minthogy ő tényleg birtokban volt, a Zichyek kényszerültek pert indítani nyilván a királyi tábla előtt. A per részletes adatait nem ismerjük, de tényleg Salomvári özvegyének második férje, Kiss Sándor maradt birtokban és most már csak ő perlekedett a Márkus lemenőkkel abban a kérdésben, mekkora rész illeti a pusztából őt, és mekkora a Márkus lemenőket.

A Salomvári—Márkus vita a pusztá megosztásáról már 1720-ban megindult, de ekkorról csak néhány tanúvallomás maradt fenn arról, hogy a Baglyás halomtól az Öreg-Aszó végében levő Seikos bokrosig terjedő részt a polgárdi és battányi bérlők kaszálták ugyan, de mint Salomvári János részét. Tudták, hogy az Csőszhöz tartozik, de nem Márkus Gergely birtoka. Molnár Péter szilasi lakos viszont arról tett vallomást 1721-ben, hogy Márkus Gergely leányai csősz birtokrészeit mint öröklött birtokukat bírják, nem pedig Salomvári kegyelméből.

A pusztá már 1703—4-ben lakott volt, hacsak néhány család élt is benne. Hogy jövedelmet hozhatott, azt mutatja a székesfehérvári prépost felháborodott tiltakozása a budai kamarai adminisztrációnál, amiatt, hogy a csősz vetésből nem engednek neki tizedet szedni, hanem azt a fehérvári harmincados szedte be. A kuruc háború alatt azonban a pusztá megint lakatlanná vált, 1710—14-ben is lakatlan maradt. Valószínűleg ez lehetett az „a háborús idő”, amikor a helyi monda szerint a Márkus családbeliek „eloszlottak” Csőszről. 1721-ben azonban néhány Márkus leány már Csőszön lakott. Ugyanekkor Salomvári Jánosnak is volt itt majorja. A Márkus leszármazók és házastársaik reformátusok voltak. 1733-ban pedig Acsádi Ádám veszprémi püspök Csősz a többségükben reformátusok lakta falvak közé sorolta.

Ekkor tehát már a Márkus leszármazók családotól nagyobb számban éltek itt. 1754-ben ugyan a nemesi összeírás csak 5 nemes családot jegyzett itt fel, köztük azonban 3 Márkus családfőt, valamennyien birtokos nemesek, tehát közbirtokosok, az összeírók azonban a Márkus leányok férjeit nem minden esetben fogadták el igazolt nemesnek. 1774-ben — a csak nem nemeseket érintő adóösszeírásban — Csőszön 11 agilist, (nemes leány nem nemes férjét vagy leszármazóját), 5 hazátlan zsellért, és 2 szolgát írtak össze. Ekkor nyilván meggyorsult a betelepedés. 1785-ben II. József népszámlálásában Csősz már 508 lélekkel (105 családdal) szerepel, ebből nő 256, 1—12 éves gyermek 68, 13—17 éves gyermek 21. A fiatal gyermekek jóval nagyobb száma is a település frissességére mutat, hisz' nyilvánvalóan főleg fiatal házasok költöztek ide. A 158 férfiból 48 nemes, 101 zsellér, 3 mesterember, és 6 egyéb. Talán érdemes megemlíteni, hogy egy cigánycsalád is volt köztük, 2 fiúval. A település új és kevésbé jelentékeny voltát bizonyítja az is, hogy II. József országleírása sem tud mást mondani róla, csak hogy Soponyától 3/4, Polgárditól 2,5, Táctól 1,5 órányira van.

A népesség a további évtizedekben is erőteljes szaporodást mutat. 1830-ban 806,48 1836-ban 882 lakost. Közülük 1828-ban 122 volt az adózó. Telkes jobbágy egy sem volt, csak 2 házas, 32 hazátlan és 7 kézműves, 2 csizmadia és 5 takács. Az 5 takács érthető, mert a vizenyős területen nyilván jelentékeny len- és kendertermelés folyt, amely ennyi takácsot munkával elláthatott, de ez aligha volt a helységen kívüli piacra termelés. 1830-ban már 28 volt az itteni izraeliták száma, ami némi helyi kereskedelemre mutat, bár a kocsmabérlők is mindig izraeliták voltak. 1838-ban a nem nemesek összes száma 438 főt tett ki. Ebből 202 a nő, 129 a 17éven aluli fiúgyermek, de csak 3 kézműves. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az inkább háziipari keretekben dolgozó takácsokat most nem számították ide. Az összeírás szerint 40 a paraszt, ami tévedés, hisz' jobbágytelkekről nem tudunk, alkalmasint a zsellérek egy részét számították ide. 45 a zsellér, hazátlan zsellér és a kertész, 19 nemesek szolgálja. Ez utóbbiak nyilván nemeskéri Kiss Sándor, esetleg néhány jobb módú közbirtokos gazdasági cselédjei. Ezt erősíti meg az 1846. évi adóösszeírás, mely 65 háznélküli zsellérről és 4 kézművesről, meg 1 kereskedőről tesz említést. Jobbágyokról nem, de érdekes módon szolgálókról sem. 1850-re a lélekszám eléri a 919-et, ami reális számnak látszik, összevetve az 1830. évi 806 lakossal. 1851-es ezek négy német kivételével mind magyarok. Az izraeliták száma 22, 5 3 tehát

némileg csökkent 1830-hoz képest. Fényes 1851-es adatai ennél jóval kevesebbet mutatnak ki, 840 lakost, (az izraeliták száma nála is 20). Az 1830-as adatokkal összevetve azonban a hivatalos népszámlálás adatait kell helyesnek elfogadnunk.

A pusztai lakosságának súlypontját természetesen a nemesek jelentették, bár 1785-ben lélekszámuk nem egészen a fele volt a zsellérékének, de az egész földvagyon az övék volt, és szervezettek is voltak a közbirtokosság révén, de őket illette a nemesi privilégiumok által nyújtott védelem is. Némelyikük vagyona egészen csekély volt. 1821-ben nemes Szalay Istvánnak mindössze egy szobácskája, egy kamrája és 3 mérőre való (másfél magyar hold) földje volt, amit felesben műveltetett, mert állata sem volt. 1828-ban nemes Balogh Pálnak egy hold földje, és egy kis házacskája volt csupán. Az 1843-ban összeírt nemesek közül 2 más helységben szolgált, mint béres, 3 pedig részben vándorló — másutt élő mesterlegény volt.

Nemesi privilégiumuk azonban védelemben részesült. 1832-ben nemes Huszár István Balogh Ferenc és Nagy János a székesfehérvári vásáron nem voltak hajlandók helypénzt fizetni, ezért elvették bundájukat, egyiküknek gyepelőjét és rudazó kötelét. Ezt mint a nemesi privilégium megsértését, a megyei nemesi közgyűlés is tárgyalta és erélyesen fellépett a városi hatóságokkal szemben. 1833-ban a csőzsi agilisok tetteik panaszt, hogy az adókivetésnél és egyéb terheknél (pl. az útépitési közmunka), őket a nem nemesekkel veszik egy tekintet alá. A megyei közgyűlés bár beadványuk sértő hangja miatt eljárást indított ellenük, a megyei országgyűlési követeket utasította, hogy az agilisok közterheinek szabályozása érdekében törvényes rendelkezést indítványozzanak az országgyűlésen.

Persze, a nemesség egész lélekszámára csak bizonytalanul tudunk következtetni, mert az összeírások csak a felnőtt (tehát 1819 után megyegyűlési szavazatra jogosult) férfiakat tüntetik fel. A nemesség összeírásai mégis érdekes képet mutatnak. 1756-ban még csak 3 családi nevet viselő 5 családfőt tüntetnek fel, ezek azonban valamennyien birtokos nemesek. A pusztai ekkor még gyéren lakott volt, a közbirtokosságnak nem is valamennyi tagja élt ott és talán a nemesség elismerését is szigorú vizsgálat előzte meg, bár a fentiekben láttuk, hogy eredetileg Márkus Péter sem volt nemes, csak birtoklása alapján fogadták el nemesnek, talán ekkor sikerült a gömöri Márkus családdal való kapcsolatát, abból való leszármazását igazolnia.

1809-ben már 14 családi nevet viselő 21 nemes családfőt, összesen 40 férfit (a megye nemességének 1 százalékát) írták itt Össze. Közülük 15-en birtokos nemesek, tehát mindössze 6 a vagyontalan beköltöző, illetve beházasuló. 6 1 Ekkorra alkalmasint már ideköltöztek az összes Márkus leszármazók, és sokan be is házasodtak a családba. Az 1819—21. évi nemesi összeírásba 18 nevet viselő 40 családfőt, összesen 88 felnőtt férfit írtak be. Az egész megyei nemesség 2,3%-a lakott itt. Köztük már egy özvegyasszony is szerepelt, aki elhalt férje gazdaságának vezetője maradt. Alig van új név, főleg a régi családok tagjai szaporodtak. Az 1828. évi összeírásba már 23 családi nevet viselő 52 családfőt vettek fel, 124 felnőtt férfi taggal, köztük két özvegyasszonnyal. A létszámgyarapodás jelentős, de új név Összesen 5 van. Az 1843-i összeírásban már 32 családi nevet viselő 88 családfőt (köztük 18 özvegyasszonyt) vettek fel 129 felnőtt férfittal. Itt már 9 az új családi név, amihez képest aránylag csekély a felnőtt férfiak szaporodása. Itt már nagyobb arányú beházasodást, vagy bevándorlást állapíthattunk meg. A bevándorlásra mutat az a nagyszámú ingatlanvásárlás is, mely ebben az időben a fehérvári káptalan előtt csőzsi birtokocskákra vonatkozóan jött létre. Ekkor talán már a birtokot vásárlóknak és beházasodóknak nemességét sem vizsgálták olyan szigorúan, inkább formális bizonyítékokat (tanúvallomásokat, nemes módra való élésről) kértek, ami ebben az időben meglehetősen széleskörű megyei gyakorlat volt a nemesség igazolásában. Ebbe a nemesi összeírásba azonban már nemcsak a másutt szolgálókat, és vándor mesterlegényeket írták be, hanem azt a hét csőzsi nemest is, akinek szülei, testvérei itt éltek, de ők maguk más faluba kerültek. Bekerült a nemesi összeírásba a helybeli református lelkész is.

A csőzsi közbirtokosságból nehéz volt kiemelkedni. Nem számítva Nemeskéri Kiss Sándor táblabíró, aki mint Salomvári birtokrészének örököse, tulajdonképpen nem is közbirtokos volt, hanem a puszta egy részének földesura, mindössze 2 ügyvéd, 1 tanító és 1 megyei írnok emelkedett ki a tulajdonképpen parasztsorban élő közbirtokosok közül.

A Márkus leszármazók és Salomvári János jogutóda, Kiss Sándor — akit utóbb rendszeresen Nemeskéri Kissnek írtak — között állandóak voltak a határviták, utóbb a részjóságok elhatározása iránti viták, illetőleg a Kiss Sándort megillető hányadrész nagysága ügyében támadt nézeteltérések. 1776-ban a felek között megegyezés született. Elvileg a puszta 3/8-a Kissé, 5/8-a pedig a Márkus

leszármazók közbirtokosságáé lett. Ez számos pernek végét vetette, de végrehajtása nem mindig ment simán, némelyik közbirtokos a maga érdekében sérelmesnek látta, úgy, hogy újabb és újabb bizottságot vagy szolgabírókat és mérnököket küldtek ki a megállapodás végrehajtására, az elkülönített részek kijelölésére. Így az elkülönítés egyes részletkérdéseiben új per keletkezett, az abban hozott ítéletben a közbirtokosok nem nyugodtak meg. Az alsó és felső legelőn csak 1817-ben osztottak meg, és pedig úgy, hogy a 136 842 öles (85,2 kh) alsó legelőből Kiss Sándor 16 905 ölet, (10,5 kh = 12,3%), a 606 140 öles (78,5 kh) felső legelőből csak 71 177 ölet (44,4 kh — 11,7%) kapott. A legelőnek az általános birtokarányokkal meg nem egyező arányú megosztása arra mutat, hogy a közbirtokosság még ekkor is inkább állattartó volt, számára fontosabb volt a nagyobb legelő, amit Kiss részére a szántóföldileg művelhető terület növelésével egyenlített ki. Ez egyben arra is utal, hogy Kiss polgári jellegű gazdálkodást űzött, amire azért is szüksége volt, mert a faluban többnyire csak hazátlan zsellérek éltek, akiknek robotmunkája nem volt elég a neki jutó szántóföldek megművelésére, így kénytelen volt napszámosokkal, tehát bérmunkásokkal dolgoztatni. A kocsmát közösen tartották, és annak jövedelmén 3/8-ad, 5/8-ad arányban osztottak.

Még az osztás után is maradtak vitás kérdések. Például Kiss elárkoltatta a Polgárdiba vezető utat, mely az ő földjén keresztül húzódott. Persze, nemcsak a kaszálók és legelők elhatárolása, de a régi utak lezárása (elárkolása) új utak nyitása, például a Várpalotára vezető út ügyében, a szomszédos soponyiakkal, a táci és nagylángi földesurakkal is számos vitát okozott. Ezeknek felszámolására a megyei közgyűlés szolgabírókat küldött ki. Még 1830-ban is akadt a Nemeskéri Kiss Sándorral való osztályon igazítani való, és még ekkor is maradtak közösen használt legelők, ennyiben tehát Kiss Sándor is tagja maradt a nemesi földbirtokosságoknak.

Nincs adatunk arról, hogy a csőzsi közbirtokos nemesek (compossessorátus, avagy ahogy legszívesebben nevezték: „a família”) milyen gazdálkodást folytattak. Birtokuk ugyanis nemesi birtok lévén, adó alá nem esett, így össze sem írták. Csőzson 1769-ben is elmaradt az úrbérrendezés, hiszen úrbéres telkek nem voltak a faluban. 1774-ben a csőzsi agilisok kezén 20 ökör, 7 tehén, 4 növendékmarha és 16 ló volt, míg az egész zsellérségnek összesen 4 ökre, 4 tehene, 1 borjúja és 7 lova volt. Ebből, valamint a fent említett legelőmegosztásból csak óvatosan következtethetünk arra, hogy gazdálkodásuk a XIX. század elején is nagyobbára állattenyésztő volt.

A helységet 1848-ig pusztának nevezték, de a nemesi közbirtokosságnak legalább 1792 óta volt szervezete. Vezetőségét „Csősz pusztá elöljáróinak” nevezték. Ez 1813-ban 7 nemesből, és 1 nem nemesből (Balogh István és Mihály, két Márkus György, két Márkus István, Molnár Márton és a nem nemes Varga János), 1830-ban Balogh Mihály, ter, Faragó Péter nevű nemesek, Puskás József, Sas János és Varga Sándor nem nemesekből állt. Jegyzője egyben tanító Csonka János volt. 1834-ben nemes Márkus János bíró, Csonka János jegyző, Márkus Péter, Faragó Péter nevű nemesek, Puskás József, Sas János és Varga János nem nemesek voltak a tagjai. 1861-ben és 1862-ben a bírói számadás elfogadását már 11-en, illetve 16-an írták alá. Az elöljáróság pecsétet is használt, mely szabályos nemesi címet ábrázolt, mely a pajzsban is a sisakdíszben is álló oroszlánt ábrázol, első mancsában botokkal, talán nyílvesszőkkel. Ez a címer a gömöri Márkus család címerének egyik részével azonos. A címer felett azonban „Csősz” felirat volt a pecséten. 1832 óta évente bírót „vagyis inkább inspektort” választott a família a bíró szabályos számadáskönyvet is vezetett a közbirtokosság bevételeiről és kiadásairól. Címe 1837-ben, majd 1840-től 1849-ig „A csősz nemesi família hadnagya” volt. 1850-től kezdve természetesen „a közösség bírójának” nevezték, minthogy a Bach-korban a helységet formálisan községgé szervezték. A helység tehát 1792-ben, de legkésőbb 1832-ben községgé szervezkedett és csak az úrbéres községektől való megkülönböztetés céljából viselte tovább is a megkülönböztető „puszta” nevet.

Az elöljáróság fő feladata a közbirtokossági közös vagyon és jövedelmek (például a kocsmá) kezelése volt, de közreműködött a helybeli nemesek egymás közötti elszámolásainak megejtésében, osztályainak végrehajtásában is, bizonyítványokat is állított ki különböző eseményekről, tényekről. Alkalmassint kisebb vétségek, például mezei kihágások és becsületsértés ügyében ítélkezett is, legalábbis az ilyenekért kirótt pénzbírság behajtásáról még 1860 után is elszámolt. Ha azonban verekedés is történt, eljárás céljából már a szolgabírónak jelentették az ügyet. Vagyoni perekben sem járt el. Csekély jelentőségű vagyoni jogvitákat is a csősz nemesek éppúgy, mint a nem nemesek, a megyei közgyűlésnek jelentették be, és a közgyűlés által kiküldött szolgabírák jártak el, még a zsidó kocsmabérlő által egyes közbirtokosoktól borvételár iránti követelések ügyében is.

A Márkus család és rokonai, a helység közbirtokosai reformátusok voltak, és úgy látszik, ügyeltek arra, hogy a közjük beházasodó vagy egyébként betelepülő

szegény nemesek is reformátusok legyenek. Így a betelepülés során Csősz református vallásúvá vált. Még akkor is, amikor a szántóföldi művelés elterjedésével egyre több napszámos és cselédmunkát vállaló hazátlan zsellér telepedett be, ezek többsége is református volt. Nemcsak uraik vallása után vallották magukat reformátusnak, hisz Nemeskéri Kiss Sándor a legnagyobb földbirtokos, katolikus volt. II. József népszámlálásakor az 508 lélek közül csak 55 volt katolikus. Ez az arány a későbbiekben is kevésbé változott. 1830-ban 670 református, 3 evangélikus, 105 katolikus és 28 izraelita, 1851-ben Fényes nem egészen pontos adatai szerint 700 református, 120 katolikus, és 20 izraelita volt a faluban.

A csőzsi reformátusság már korán kért engedélyt arra, hogy harangtornyot építhessen, amit a megye engedélyezett is, de azzal a fenntartással, hogy a stóladíjat a reformátusok ezentúl is a nagylángi katolikus plébánosnak, mint illetékes parochusnak kell fizessék. A veszprémi megyés püspök persze kevésbé volt türelmes, feljelentette a megyénél a csőzsiakat, hogy ünnepnapokon is mezei munkát végeznek, a helytartótanács pedig még 1782-ben is erélyesen utasította el a csőzsi reformátusok templomépítési kérelmét, azzal, az immár időszerűtlen indoklással, hogy Csősz nem artikuláris hely (azaz nincs felsorolva az 1681. évi törvényben protestáns egyházközség alakítására jogosult helységek között). Ezt kiegészítette azzal, hogy a csőzsi reformátusok nincsenek a törvényben meghatározott számban, a lakosság többsége pedig nem nemes. Ennek az indoklásnak érdekes jelensége az, hogy törvénynek nevezi II. József türelmi rendeletét, és megkülönbözteti a reformátusokat rendi állás szerint, pedig a türelmi rendelet nem ebben a szellemben készült.

A következő évben a helytartótanács mégis engedélyezte az oratórium építését, sőt harang használatát is. A templom 1756-ra fel is épült, és református anyaegyházzá lett. Lelkész is állandóan működött benne, bár kevés lelkész nevét ismerjük, így 1786-tól Bora Sámuelét, 1843-ból pedig Kóczán Lajosét.

Református iskolára az első utalás 1758-ból való, amikor a Márkus család Losoncról tanítót hozat. 1780-ban már megállapították az „oskola rektor” javadalmát, melyért a községi jegyzői teendőket is el kellett lássa. A javadalom évi 15 Ft készpénz, 20 pozsonyi mérő búza, 4—4 kila (kb. 50 liter) őszi és tavaszi gabona, 2 pozsonyi mérőre való, azaz egy magyar holdnyi kukoricaföld, másfél öl fa, 50 font só, 35 font hús, kenderföld, 2 kocsi széna, végül minden tanuló után egy mérő zab, egy csirke

és egy garas fűtőpénz. Ez utóbbit természetesen a szülők viselik. Minthogy ekkor még templom és lelkész nem volt, feltehetően a tanító feladata volt a közös imádság és prédikáció is, ezért aránylag magas a díjazása. 1783-tól már ismerjük a rektor nevét is, Risovszky István, 30 gyermeket (16 fiút és 14 leányt) tanít magyarul olvasásra. Lakása egyszobás. Lehet, hogy ugyanebben folyik a tanítási is. Az 1783-as feljegyzés a tanító jövedelmét általánosabban határozza meg (fizetés természetbeliek és a gyermek után kapott tandíj), egyebekben csak 4 pozsonyi mérőre való földről szól, amelyet a közbirtokosság művel meg. Minthogy ekkor már lelkésszel is számoltak, lehet, hogy az 1780-ban rögzített ellátmány egy része a lelkésznek jutott. 1825-ben a jegyzői munkáért 5 Ft-tal emelik a fizetését.

1841-ben a megyei küldöttség részletesen felmérte az iskola állapotát. Az épület alacsony, sötét, egészségtelen. Az asztalok és padok nincsenek jó állapotban. Az iskoláskorú fiúk száma 72, a lányoké 60, de közülük télen csak 50 fiú és 35 leány (64%), nyáron meg éppen csak 32 fiú és 18 lány (38%) jár iskolába. A tanító Huszár István, helybeli nemes, Pápán végezte főbb iskoláit, kellőképpen képzett. „Magyarul tanít írást, olvasást, számtant, hittant, magyar nyelvtant, Magyarország állapotját, földleírást, levelek és kötelezvények készítésének módját”. Az 1845-ös vizitáció szerint csak 77 gyermek tanul az iskolában, az iskola dicséretesen végzi munkáját, vizsgái jó eredményűek, a felügyelők rendszeresen ellenőrzik. Az utóbbi jelentésen érezhető az egyháziak elfogultsága, és anyagi forrásaik korlátja, ezért nem tesz említést a hiányosságokról.

1850-ben Lázár Antal református tanító ellen bűnügyi vizsgálatot folytattak, melynek során egész vagyonát az utolsó gombolyag fonalig felleltározták, még azt is felrötták neki, hogy egy köpönyeget elvitt. 1864-ben Somogyi Károly volt a község jegyzője, egyben református tanítója is.

A katolikusok számára 1858-ban Nemeskéri Kiss Sándor építtetett lakása közelében kápolnát, ez azonban a nagylángi plébánia filiája maradt.

Az 1848-as forradalmi események során Csősz jelentékeny szerephez jutott, mert az újonnan szervezett megyei állandó bizottmányba Csőszről bekerül Angyal Mihály, Balogh János és Mihály, Babitz Péter, Csajági János, Lázár Antal, Mányoki István, Márkus István és Imre, Molnár András, Imre, István és János, Mórocza Sándor, Puskás Imre, összesen tehát 15-en, így jóval nagyobb számban, mint amekkora a

község lélekszámával lett volna arányos. A bizottmányi tagok kettő kivételével a régi közbirtokos nemesség tagjai. Érdekes módon Nemeskéri Kiss Sándor táblabíró, a legvagyonosabb csősz nemes kimaradt belőle.

1849. május 16-án a diadalmas tavaszi hadjárat után a megyei állandó bizottmányt újjáválasztották. Ennek célja az volt,¹ hogy kimaradjanak belőle azok, akikben Windischgrätz herceg megszállása után nem bíztak. A csősziak közül kihagyták Csajági Jánost, Puskás Imrét, helyettük Mórozca Gábort, Márkus Istvánt és Sass Józsefet választották be. A változás okát nem ismerjük, a beválasztott nem nemesek száma azonban csökkent. Már itt megemlítjük, hogy 1860-ban a megyei önkormányzat visszaállításakor ismét új állandó bizottmányt választottak, melybe Csőszről Babitz Péter, Balogh János, Mihály, Pál és Péter, Békefi János, Csajági János, Márkus Antal, Gábor, Imre és István, Miklós Sándor, Molnár János, Sass József, Szálai József, és Szenté János ref. lelkész került be. Látható az a törekvés, hogy lehetőleg az 1848-as bizottság álljon helyre.

Az alkotmányos élet azonban 1861-ben rövid ideig tartott. Ez Csőszön is érezhető volt, mert még az országgyűlés feloszlata előtt, 1861. július 13-án vizsgálatot indítottak Miklós Sándor csősz jegyző (egyben alkalmasint tanító, egyik helybeli közbirtokos család tagja) ellen, annak gyanúja miatt, hogy katonák szökését segítette elő. Elrendelték letartóztatását és Komáromba bekísérését is.

A pusztát már 1850-ben községgé szervezték. Nyilvánvalóan ebben a korban nagyobb elvándorlások történtek Csőszről, a nincstelenek munkahelyet kerestek. 1890-től 1930-ig négy évtized alatt a lakosság 24 százalékkal nőtt. amit úgy is vehetünk, hogy a község megtalálta elhelyezkedését a kapitalista gazdasági rendszerben. 1930 után átmenetileg stagnált, majd 1960-ig lassú ütemben ismét gyarapodott, 3 évtized alatt 5 százalékkal, de ezt követően megint csökkenni kezdett, 10 év alatt 5,9 százalékkal.

A házak száma több ízben stagnált, de nagyban egészben 1920-ig csigalassúsággal gyarapodott. 1920-tól '30-ig 20 százalékos növekedést ért el, az 1930—60-ig eltelt 3 évtizedben, de természetesen javarészt 1950 után 28 százalékkal nőtt, ami az életszínvonal emelkedésének a jele, hisz ugyanekkor a lélekszám sokkal kisebb mértékben gyarapodott. A II. világháború alatt természetesen építkezés nem volt, az 1945—50-ig eltelt időben pedig a község még a háborús károkat is nehezen pótolta.

1960 után a házépítésben stagnálás állott be, új házakat csak a lebontott régi helyébe emeltek. Erre az újjáépítésre szükség is volt, mert 1930-ig a házak minősége kevésbé javult.

Kétségtelen, hogy a 6 évtized alatt a helyzet javult, a vert- vagy vályogfalú házak aránya 79 százalékról 35 százalékra apadt, de 1930-ban a házaknak még mindig majdnem a fele zsúpfedeles volt.

Ez nem is lehetett másként, hisz Csősz a polgári gazdálkodás egész korában teljesen mezőgazdasági jellegű település maradt. Vasútállomástól messze volt, tehát a termények fuvarozása is nehéz, így valamely ipari munkahelyre bejárni lehetetlen volt, autóbusz-közlekedést pedig csak a felszabadulás után kapott. Helyben munkaalkalmat nyújtó ipari vállalat nem létesült. 1869-ben volt 17 kisiparos (7 takács, 5 csizmadia, 2 kovács, 1—1 asztalos, bognár és kőműves), akikhez még egy kereskedő és kocsmáros járult. 1931-ben 12 kisiparos dolgozott. (5 kovács, 2 kerékgyártó, 1—1 asztalos, cipész, csizmadia, és mészáros), akikhez még 3 bércséplő, 3 kocsmáros és 3 vegyeskereskedő, meg a Hangya Szövetkezet járult. A kisipar tehát a polgári gazdálkodás utolsó éveiben is csak akkora volt, amekkora nélkül egy falu nem lehetett meg.

A mezőgazdasági művelés is egyoldalú, egyre inkább a szemtermelésre beállított volt, tehát arra a termelésre, amit a parasztság a feudalizmus végén már megszokott, amely a nagy idénymunkák (szántás, aratás, cséplés) kivételével kevés állandó munkát kívánt, és amelynek terményei a Habsburg Monarchia fennállása idején (1918-ig) piacra találtak, de nehézzé vált az értékesítésük 1918 után az új államokban, amelyek védővámokat alkalmaztak.

Eleinte gyors ütemben, aztán lassabban, de folyvást növelték a szántóterületet. Stagnált az amúgy is csekély kert, nagyon erősen csökkent a rét és a legelő, ami pedig az állattartás számára kedvezőbb lett volna. A feudális korban itt szőlőtermelés nem folyt, a filoxéra idején kipusztult 13 hold szőlő, utóbb valamennyi szőlőt mégis telepítettek. 1863-ban a szántóból 603 kh-nyi területen folyt szemtermelés, és csak 150 kataszteri holdon kapások (tengeri, burgonya) termelése. 1895-ben a szántóból 489, a kertből 10, a rétből 88, a legelőből pedig 52 kh özvegy Lord Bertalanné 650 holdas birtokához tartozott, tehát a parasztgazdaságok művelési ág arányai még rosszabbak voltak. Ennek megfelelően a termésátlagok is alacsonyak maradtak.

1931-ben a kispasztók birtokain kataszteri holdanként búzából és rozsból 6 q, tengeriből 8 q, burgonyából 30 q volt az átlagtermés.

A földbirtokmegoszlás adatai látszólag ellentmondók. Különböző időkben különböző birtokkategóriákat jegyezték fel. 1863-ban 230 birtokos és 64 birtoktalan családról van adat, persze, birtokosnak véve azt is, akinek csak háza és egy kis ház körüli kertje van. A birtokosok száma azonban így is túlzott. 1869-ben 71 birtokossal, 57 éves szolgálival (gazdasági cseléddel) és 149 napszámossal számoltak. Persze, ez utóbbi adatban a csekély törpebirtokok tulajdonosait is a napszámosok közé sorolták, hisz' ezek csak napszámából élhettek meg. Ez utóbbi adattal egyezik az a Bach-kori jellemzés is, mely szerint Csősz a Kiss családé és 67 közbirtokosé.

1895-re már csak egy 100 holdon felüli birtok volt, özvegy Lord Bertalannéé. Ő nyilván Nemeskéri Kiss Sándor egykori birtokát vásárolta meg, aki még 1890 előtt szegények, betegek, tanítók, papok, iskolák javára 46 310 Ft és 1050 arany értékű alapítványokat tett. A nagy alapítvány arra mutat, hogy családja kihalt. Lordné 650 katasztrális holdas gazdasága jól fel volt szerelve. Volt rajta egyebek között egy lokomobil, egy járgány, 1 cséplőszekrény, 4 vetőgép, 19 eke, 80 szarvasmarha, 17 ló, 330 juh (a falu egész birkaállománya), és 15 állandó cseléd dolgozott ott. Utóbb ez a birtok is feloszlott.

1924-ből a 20 holdon felüli gazdákról nem teljes címjegyzék is van. Eszerint: Balogh Kálmánnak 23, Faa Imrénének 36, Faa Istvánnénak 35, Gidra Annának 82, Puskás Gyulának 72, Puskás Lajosnak 103, a református egyháznak 33, Sass Lászlónak 31 kat. holdja volt, ezen kívül Stern Miksa bérelt 82 kat. holdat.

A birtokosok közül mindössze 2 régi nemesi közbirtokos, további kettőnek felmenői 1848 előtt a faluban éltek, tekintélyes emberek lehettek, mert előjárósági tagok voltak, a többiek azonban új birtokszerzők.

Az 1920. évi ún. Nagyatádi-féle földreformhoz a csőzsi szegényparasztok nagy reményeket fűztek. Azt remélték, hogy mindenki fog kapni 2 hold földet. Tényleg azonban 1920 őszén csak privát parcellázás történt, igaz, kedvező fizetési feltételekkel. A község nyugati kijáratánál Zichy István nagylángi birtokából parcelláztak 53 hatszáz négyszögöles házhelyet, egyenként 7200 Korona áron, melynek felét 1920 őszéig, másik felét 50 év alatt részletekben kellett kifizetni. Elsősorban a hadviseltek igényelhettek, aztán a földmunkások. Ugyancsak a Zichy

uradalomból parcelláztak csőzsi nincstelenek számára 80 kh mezőgazdasági ingatlant is, ugyanilyen fizetési feltételekkel. Viszont a csőzsiak által holdanként 1 mázsa gabonáért bérelt 400 kh Zichy birtokot a gróf vissza akarta venni. A kiosztásra kerülő földekből a község is akart vásárolni 4 házhelyet, és 20 kat. hold földet, ez utóbbiból 10 kh-t a jegyző javadalmazására. Ehhez a tervhez a megyei törvényhatósági bizottság hozzájárulását is megszerezte. Ezek az intézkedések természetesen a csőzsi nincstelenek földigényeit nem elégítették ki, és noha már középbirtok sem volt a faluban, a földbirtokmegoszlás egyenlőbbé tételét sem szolgálták.

Az állatállomány változásáról elmondható, hogy csak a sertéstartás növekedett folyamatosan. A kezdőszámok arra mutatnak, hogy kezdetben minimális lehetett a sertéstartás. A lovak száma 1911-ig folyamatosan csökkent, ekkor növekedésnek indult, de 1942-ben sem érte el az 1860-as évek lóállományát. Természetesen a felszabadulás után minimálisra csökkent, mert mire a háborús pusztítások után regenerálódott volna, megkezdődött a mezőgazdaság gépesítése. Az 1860-as évek juhászatára vonatkozó adatok ellentmondók. Nem látszik valószínűnek, hogy a juhok száma 6 év alatt felére csökkent volna. Külső kényszerítő okról pedig nem tudunk. Ettől kezdve 1895-ig a juhászat folyamatosan csökkent. Ez összefügg egyrészt a legelő csökkentésével, másfelől az Osztrák—Magyar Monarchia vámpolitikájával, mely tárt kaput nyitott az ausztráliai gyapjúnak, és amellyel a magyar nem tudott versenyezni. 1895-ben már csak Lordné uradalmán volt juhászat, de az is hamarosan megszűnt. 1942-ben tűnnek fel ismét a juhok.

A kis parcellákon nehezen élő birtokos parasztság és a nagyszámú napszámosság politikai érdeklődéséről nincs sok adatunk. A szűk körben tartott választójog itt aránylag többeknek juttatott szavazati jogot, mert 1948 előtt, mint nemesek, választó jogosultak voltak, és ezt a jogot az 1948-as alkotmány azoktól sem vette el, akik az 1848-as vagyoni cenzusnak már nem feleltek meg. A régi jogosultak kihalásával csökkent a választójogosultak száma, de az utolsó középbirtok megszűnésével új birtokosok jutottak választójoghoz. 1919 után a választójog vagyoni cenzusa megszűnt, így a választójogosultak száma ismét növekedett, ami a politikai érdeklődés tágulásával járt.

A főispán, aki a mindenkori kormánypárt érdekeit képviselte, figyelemmel kísérte, hogy 1899-ben valamennyi csőzsi választó függetlenségi párti volt, 1905-ben a

kormánypártnak legalább egy megbízható híve volt Puskás József személyében. Ekkor megpróbálkoztak a községben kormánypropagandával, 6, név szerint megnevezett földmunkásnak ingyen megküldték a kormány „Néplap”-ját. A csőzsiék azonban határozott hívei maradtak a függetlenségi pártnak, nemcsak a kormánnyal, a szociáldemokratákkal szemben is. 1906 áprilisában botrányba fulladt a „Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége” helyi csoportjának alakuló ülése. A kiküldött szónoktól még a beszéde szövegét is elvették és összetépték.

A Horthy-korban megnövekedett politikai érdeklődés jele a leventemozgalommal szembeni bizalmatlanság. A csendőrség is kénytelen volt megállapítani, hogy a község lakossága „nem egészen barátságos” a leventeegyesülettel szemben. Ezt a csendőrök azzal a meglehetősen primitív indokkal magyarázták, hogy a földműves szülőknek vasárnap is szüksége van gyermekeikre, például az állatok etetésénél. Könnyen elképzelhető, hogy a valóságban mi volt emögött. 1926-ban aránylag sok, 265 hírlap járt Csőszre (ekkor a kisgazdák anyagi helyzete aránylag jó volt), de ebből 125 Pesti Hírlap, 50 Budapesti Hírlap volt, melyek elvileg informatívak voltak némi liberális színezettel, 25 Magyarország, mely akkor még kisgazdapárti jellegű volt, és további földreform szükségét hirdette, csupán 15 Fejér Megyei Napló.

Az 1850-ben formálisan is községgé alakult falu előjáróságát a Bach-korban a megyei hatóság nevezte ki. 1860-ban az alkotmányosság részleges helyreállításával új községi előjáróságot alakítottak az 1848 előtti módszer szerint. Tagok a nemesi közbirtokosság tekintélyesebbjei, jegyző a református tanító. Az 1871. évi községi törvény alapján a falu nagyközséggé alakult saját jegyzővel. Képviselő-testülete utóbb, mikor már a lakosság 1000 fölé emelkedett, 20 tagból és két póttagból alakult, ebből 10 választott, 10 pedig virilista, azaz legtöbb adót fizető. A képviselő-testület teljes névsorát 1906-ból ismerjük. Tagok: Baditz Antal, Csonka Lajos, Faragó Károly, Farkas János, Halmi Nándor, Horváth Gábor, Mányoki Antal, Mányoki József. Közülük 13-an kétségtelenül régi nemes közbirtokosok leszármazói. Az azonos családi nevűek, esetleg csak másod-harmadízú unokatestvérek. Többen vannak régi, tekintélyesebb családok tagjai is, akiknek nemességét 1843-ig nem ismerték el, de helyet foglalnak benne új birtokszerzők is. Stern Ignác bizonyosan virilistaként került bele.

Az 1871. évi törvény értelmében a képviselő-testület választotta a jegyzőt. A jegyzők, úgy látszik, elég sűrűn váltogatták egymást, és a jegyzőválasztásban éltek ki politikai

hajlamaikat a csősziek. 1882-ben e körül olyan korteskedés folyt, hogy rozson és krumplin vásárolták a képviselő-testület voksait.

A valóságos igazgatás az előjáróság feladata volt, mely bíróból, törvénybíróból (helyettes bíró), pénztárnokból és közgyámból állott. A négy esküdt nevét nem mindig tüntették fel. 1885—7-ig községi bíró volt Puskás József, törvénybíró Sass András, pénztárnok Márkus Gyula, közgyám Sass János. 1888—90-ben községi bíró Vámos István, törvénybíró Farkas János, pénztárnok és adószedő Baditz Antal, közgyám Puskás József, esküdtek: Sass András, Sass János, Puskás Imre, Márkus István. Itt már a két vezető tisztségbe új emberek kerültek, de az előjáróság többsége régi nemes famíliából való, lehetőleg olyanok, akik az előző előjáróságnak is tagjai voltak. 1897-ben községi bíró Márkus István, pénztáros Mányoki Antal.

Jegyző 1897-ben Barcsay Károly, 1924-ben Radnai Imre, 1931-ben Csekő Nándor (bíró ekkor Jeney Sándor, tehát új ember), 1935-ben vitéz Czeglédy András. Az egészségügyi szolgálatot az 1860 óta működő községi szülésznő jelentette. E tisztséget 1881-ben Kovács Erzsébet, 1920-ban Megyeri Julianna látta el. Fizetését csak 1928-ban emelték fel évi 540 P-re (havi 37,50 Ft). A körorvos és körállatorvos nem Csőszön élt, hanem Nagylángon. Fizetéséhez 1897-ben a község 75 Ft-tal járult hozzá, utóbb külön lakbér-hozzájárulást és fuvardíjátalányt is állapított meg részére.

A képviselő-testület szabályrendelet-alkotási tevékenységéről annyit tudunk, hogy 1906-ban a községbe betelepedést 50, illetve 25 K díj lefizetéséhez kötötték, azzal az indoklással, hogy sok cseléd és nincstelen költözik a községbe, aki utóbb állását elveszítve, a község lesz kénytelen őket segíyezni. Ezt a tipikusan a gazdák érdekét szolgáló határozatot 1922-ben megújította, ezúttal már 2000 K betelepedési díjat kötve ki, de ezt a határozatot a törvényhatósági bizottság nem erősítette meg.

1920 után a községi képviselő-testület munkája sablonossá vált. Csak segélyeket szavazott meg kórházak, tűzkárosultak stb. támogatására, követve az inflációt, felemelte a községi alkalmazottak fizetését, vadászati jog bérbeadásáról döntött, legfeljebb a telefon bevezetését határozta el, és a vasúthoz kivezető út építéséhez és fenntartásához való községi hozzájárulást szavazott meg. Egyetlen egyszer szállt szembe a jegyző javaslatával és megtagadta községi írnok állás szervezését, de az új állás szervezését a jegyző fellebbezése folytán a megye törvényhatósági

bizottsága rendelte el. Ezentúl a képviselőtestület még kevésbé látta értelmét annak, hogy a jegyző kívánságaival szembeszegüljön.

1897-ben a falunak már 28 tagú önkéntes tűzoltósága volt Sass András parancsnoksága alatt.